

"Fremmedgørelse" Forelæsning / Working paper

Traditionelt defineres begrebet fremmedgørelse i filosofiske sammenhænge således:

*"Fremmedgørelse betegner den proces at, noget, som subjektet selv har frembragt selvstændiggør sig og fremtræder som noget fremmede for det. Resultatet er ufrihed. Fremmedgørelse er her en proces præget af modstrid: Udgangspunktet er, at mennesket former sin verden og dermed udtrykker sig i den. Problemet eller modstriden er så, at det kommer til at stå fremmed over for den verden den sammenhæng det skulle se sig udtrykt i."*¹

Fremmedgørelse er som filosofisk begreb manifesteret i moderne filosofi² og ligeså også et karakteristikum af det moderne samfund.

I *Phänomenologie des Geistes*³ redegør Hegel for, hvorledes ånden igennem fremmedgørelse kommer til sig selv. I den forstand er fremmedgørelse en metode til verdensåndens kommen til sig selv, idet fremmedgørelse er et led i forståelse af den subjektive og objektive ånds forenelse i den absolutte ånd. Man skal naturligvis ikke forblive i fremmedgørelsen, men blot forstå at ens fornuft manifesterer sig i den virkelige verden. Ifølge Hegel sker dette bla. igennem arbejde i bred betydning. Gennem arbejdet former mennesket tingene i sit billede, men danner derigennem også sig selv.

Det er med udgangspunkt i Hegels bidrag til den moderne filosofi, forståelsen af arbejdsbegrebet betydning og omfang, at Karl Marx(1818-1883)⁴ gør op med Hegels begreb om fremmedgørelse, og, skaber et begreb om fremmedgørelse.

Marx mener som Hegel at mennesket først bliver som det er igennem arbejdet. For Marx har arbejdsbegrebet en dobbeltkarakter, idet det både er den aktivitet hvorigennem mennesket adskiller sig fra naturen, men også den aktivitet som gør mennesket til en afhængig del af naturen, idet mennesket griber ind i naturprocessen for at tilfredsstille sine behov. Denne proces kaldes af Marx også menneskets stofskifte med naturen, dvs. den proces, hvorved mennesket i aktivitet tilegner sig den natur han former. Men hvis f.eks. det arbejdende menneske ikke selv ejer det han producerer, det han former, bliver det produkt, lønarbejderen⁵ fremstiller uafhængigt af og fremmed for det arbejdende menneske. Da er mennesket fremmedgjort og blot reduceret til instrument eller funktion i en større organisering, hvori mennesket ikke selv er herre, men underlagt overordnede mål, som mennesket ikke selv har indflydelse på. Et sådan menneske er ifølge Marx et ufrit menneske, som er stillet uden for ansvar og indflydelse og dermed et umyndiggjort objekt. Denne slags fremmedgørende arbejde mente Marx var at finde i den kapitalistiske produktion. Denne analyse har han siden hen ikke har stået alene med, men som senere moderne filosofiske retninger, som bla. dele af den franske eksistensialisme og frankfurterskolen har arbejdet videre med.

Marx bidrag til den politiske filosofi kom fra udeladelsen af alle transcendentale elementer fra den politiske tænkning. Norman Levine skriver:

*"He broke the tradition which stretched from Plato and Aristotle to Kant and Hegel and sundered the association of a theory of politics with morality, and also broke the tradition which stretched from Thomas Aquinas to John Locke and dissolved the association of politics with natural law. The Marxian revolution in the theory of politics consisted in the fact that political thought must begin with an analysis of the form and structure of civil society"*⁷

Marx var ikke distributionsegalarist⁸ i den forstand at han som eks. Proudhon(1809-1865) ønskede lige indkomst til alle. Han var heller ikke en økonomisk egalitarist, som eks. Saint-Simon(1760-1825) med et teknokratisk styre, der ønskede at producere sig ud af problemerne. Han var heller ikke som Babeuf(1760-1797) primært interesseret i, at hele befolkningen skulle have lige andele af samfundsgoderne. Babeuf og Saint-Simon fik derimod større indflydelse på både Engels(1820-1895) og Lenin(1870-1924), som mente at den ultimative sociale harmoni ville fremkomme ved at alle forskelle mellem samfundsgrupper blev elimineret og at det politiske blev sat under administration. Levine skriver om Engels og Lenin:

*"...they applied a liberal right argument to social group and economic distribution. Marx had rejected the equal right criteria because "is is, therefore, a right of inequality, in its content, like every right." Marx was not an egalitarian, nor did he believe that society should be run by a St. Simonian managerial elite, for Marx was primarily concerned with re-politicizing the population by giving them control over social labor."*⁹

Marx taler ikke kun mod utopister og "rå-kommunisterne" som Babeuf, men også imod anarkisterne, f.eks. Bakunin(1814-1867)¹⁰. Bakunin talte for direkte demokrati, dette afviste Marx fordi han mente at man ikke kom uden om en eller anden form(ex. fagforeningsmodellen som Marx flere steder lønarbejder med) for hierarki og arbejdsdeling, herunder en politisk. Men pointen er ikke, at Marx er uenig i disse spørgsmål, men hvordan han angriber disse spørgsmål. Marx bidrag er måske mere en ny metode, end egentlige nye resultater.

Begrebet blev først udviklet som et filosofisk begreb af Hegel og Marx får også stor indflydelse fra Feuerbach's(1804-1872) kritik af den religiøse fremmedgørelse. Men tidligere har bla. Rousseau gødet jorden for begrebskonstellationerne for fremmedgørelsesteorien. Andre¹¹ hævder at den kristne syndsdoktrin udgør en del af den idehistoriske baggrund for fremmedgørelsesteorien. Men det er hos Hegel at Marx' fremmedgørelses teori, finder sin væsentligste baggrund. Feuerbach fortsætter nogle af Hegel's tanker, men han taler mere om den religiøse fremmedgørelse. Gud er for ham den største symbol på fremmedgørelse, fordi mennesket er fremmedgjort fra sig selv, hvis mennesket sætter noget over mennesket og "knæler" som en slave for en

imaginær størrelse. Marx er enig med Feuerbach, men han mener at den religiøse fremmedgørelse, kun er en blandt mange former for fremmedgørelse og udvider begrebet. Marx mener at mennesket fremmedgør sig overfor sine åndelige produkter såsom: filosofi, kunst og moral, men også at mennesket fremmedgør sig over for sine økonomiske produkter iform af vare, penge og kapital, og ligeledes i sine sociale aktiviteter i stater, love, sociale institutioner. Marx foretager en massiv udvidelse af begrebet, således at fremmedgørelse gennemtrænger alt.

definition af Marx fremmedgørelse¹⁵:

"In Marx sense an action through which (or a state in which) a person, a group, an institution, or a society becomes (or remains) alien (1) to the results or products of its own activity (and to the activity itself), and/or (2) to the nature in which it lives, and/or (3) to other human beings, and - in addition and through any or all of (1) to (3) - also (4) to itself (to its own historically created human possibilities.)"

Dette udgangspunkt afspejles klart i mit valg af litteratur hvor *Økonomiske filosofiske manuskripter*¹⁶ danner det udgangspunktet for forståelsen af Marx fremmedgørelsesteori. Værket indeholder en lang række af de overordnede begrebskonstellationer. *Grundrisse*¹⁷ giver en mere præcis forståelse af Marx antropologi og det er også valgt fordi det er det værk, der af den ældre Marx indeholder den største brug af hans fremmedgørelse terminologi og teori¹⁸. *Kapitalen*¹⁹ giver igennem vareanalysen et stærkere billede af hvorledes fremmedgørelsen er knyttet til den sociale praksis. Der er dog forbundet nogle interessante perspektiver med mit valg af litteratur. Kun *Kapitalen* er udgivet fra Marx egen hånd. Begger de øvrige opgivne primær værker er manuskripter og er aldrig udgivet af Marx selv. Brugen af dem forudsætter et godt overblik over Marx generelt. Tekstdelene er sammensat af udgiveren. f.eks. er det først i slutningen af parisermanuskripterne, at Marx giver en mere specifik beskrivelse af menneskets natur, det ville han måske selv ønske skulle være i den første del af teksten i en udgivelse. Værkerne bruges dog ikke eksklusivt til kun at belyse ovennævnte forhold, men bruges i opgaven generelt. Sekundærværket *Reason and Revolution - the rise of social theory* af Marcuse giver en god forståelse af Marx' hegelske baggrund. Ollmans *Alienation* og Mesazros *Marx' theory of Alienation* har direkte focus på Marx fremmedgørelsesteori og afspejler et ikke-strukturalistisk eller uortodoks marxistisk udgangspunkt. Mine artikler falder i flere kategorier. De diskuterer enkeltforhold i fremmedgørelsesteorien eller begreber med relation dertil.

Karl Marx' udgangspunkt

Hegel (1770-1831) forsøgte at forstå tilværelsen som et hele. Han formåede at medtage komplekse politiske, sociale og eksistentielle erfaringer og sætte dem på begreb. Han medtænkte alt og fik det næsten restløst til at gå op i begreberne. Hele hans tænkning følger den tråd at alt skal sammentænkes. Han

modsætter sig generelt den romantiske tankegang, men på samme tid overtager han bla. helhedstanken fra denne tradition. Men i modsætning til romantikerne skal splittelsen ikke overvindes, den skal bruges, fordi der kan frembringes noget nyt gennem splittelsen. Hegel var en del af den tyske idealisme, andre repræsentanter for denne tradition var Fichte(1762-1814) og Schelling(1775-1854). Denne tradition var en art forlængelse af Kants(1724-1804) metafysik, men med et nye begrundede forsøg på at overkomme den tvetydighed Kant metafysik var udtryk for.

Hegel adskiller sig fra fra mange tidligere filosoffer, ved at medtænke selvbevidstheden. I hans første hovedværk, *Phænomenologie des Geistes*²⁰ søger han at ophæve modsætningen mellem bevidsthed og genstand via erfaringsbegrebet²¹. Marcuse opsummerer Hegel:

*"The world is an estranged and untrue world so long as man does not destroy its dead objectivity and recognize himself and his own life "behind" the fixed form of things and laws. When he finally wins this self-consciousness, he is on his way not only to truth of himself but also of his world. And with the recognition goes the doing. He will try to put this truth into action, and make the world what it essentially is, namely the fulfillment of man's self-consciousness."*²²

For at forstå verden, mener Hegel, må mennesket skabe sin egen verden. Essensen er således både historie og ontologi. Hegel gav en systematisk analyse af det arbejdende eller producerende menneske. Hvis mennesket kun er passivt og modtagende er det dødt, hvorimod hvis mennesket realiser sin egen essens vil mennesket nå gud. I hans andet hovedværk *Wissenschaft der Logik*²³ beskriver han en logik, men ikke en logik i traditionel forstand. Hans logik omhandler de grundbegreber der gælder virkeligheden. Hans logik er en metafysik. Marcuse beskriver Hegels potentialitets forståelse. Marcuse skriver:

*"Facts are only facts if related to that which is not yet fact and yet manifests itself in the given facts as a real possibility. Or, facts are what they are only as moments in a proces that leads beyond them to that which is not yet fulfilled in fact."*²⁴

Kulminationen i Hegels tænkning er potentialiteten. I hans sidset hovedværk *Grundlinien der Philosophie des Rechts*²⁵ giver han en positiv bestemmelse af hvad staten er.

Hegel mente at han a priori kunne bevise at historien ledes af et princip, der driver mennesket frem mod større frihed, og han forstod den kristne retsstat som det foreløbige højdepunkt af denne verdensfornufts fremadskriden. Frihed forstås som frihed til at virkeliggøre det gode liv i overensstemmelse med fornuften. Hegel er af den opfattelse at det er den "denne sides" verden der er den interessante, det er igennem den at mennesket realiseres. Her stod han imodsætning til en stærk kristen tradition der fastholdt det hinsides som den altafgørende mulighed for menneskets realisering. Hegel mente ikke selv der var tale om nogen splittelse mellem en kristen og filosofisk opfattelse. Han mente at filosofi og religion var to sider af samme sag. Religion og filosofi udtrykker det

samme, religion anvender myter og legender hvor filosofien anvender tænkningens rene former, mente han. Dette forsøg på at forene religion og filosofi var grundlæggende tolkende. Den religiøse tekst blev udlagt på en anden måde via Hegels tolkning. Det betød at Hegel havde åbnet op for en tolkning eller omfortolkning af teologien, hvor muligheden og realiteten for kritik blev større af både Hegel selv, spekulativ filosofi og samfundsinstitutioner i det hele taget. Han bevirkede en liberalisering af det filosofiske miljø. Men med hans død i 1831, kom der en større modreaktion hvor Hegel kritikerne blev elimineret fra det akademiske liv. Det var i denne filosofiske heksekeddel 7 år efter Hegels død at Marx ankom til Berlins Universitet og blev involveret i Hegelianismen og den liberale opposition mod preusserdiktaturet.

Den psykologiske motivations baggrund for Marx fremmedgørelsesteori har været den sociale indignation²⁶. En indignation over de forværrede og ringe levevilkår som den kapitalistiske produktion frembød. Filosofisk og videnskabeligt indigneret så Marx også hvordan de forskellige økonomer og filosoffer tankeløst og umiddelbart opfattede verden og optrådte som ideologer. Deres tanker (deres ideologi) var et system af ideologemer, der karakteriseres ved flg. prædikater:

1. udpeger kendsgerninger, som har selvfølgelighedens præg og derfor ikke problematiseres.
2. fremhæver hvad der "naturligvis" er sandt eller sandsynligt vedr. virkeligheden og verdens væsen.
3. orienterer os mod hvilke værdifulde indretninger af den sociale orden og organisation af institutioner, vi bør beholde eller tilstræbe.
4. producerer personer og karaktermasker, såvel som organisationer, som tenderer mod at exemplificere disse ideologemer.
5. konfirmerer deres gyldighed, legitimitet eller med andre ord får disse ideologemer til at fremstå som sande, naturlige og ønskværdige, kort sagt som rationelle.

Marx forstår ikke det teoretiske og praktiske uafhængigt af hinanden. Verden falder ikke i to skarpt adskilte verdener med det bevidsthedsmæssige på den ene side og det legemlige på den anden side. Det teoretiske og praktiske er hver for sig blot én side af en større sammenhæng, nemlig menneskets sociale praksis.

Menneskets natur

Med begrebet menneskets natur forstås at der findes visse fælles træk ved alle mennesker

Hobbess (1588-1679)²⁷ mente at menneskets basale fællestræk er et egoistisk begær efter magt. Hobbess teori er en normativ opfattelse af den menneskelige natur.

Et andet eksempel er en tabula rasa²⁸ model. I en sådan model er mennesket tomt før det modtager erfaringens indtryk og begrebet, menneskenaturen, giver ikke mening.

Den adskiller sig fra en deskriptiv opfattelse ved ikke at kunne testes, den er af metafysisk karakter. Den deskriptive beskrivelse af menneskets natur har sin

karakterer fra videnskaberne specialisering og ender i en form for reduktion til at mennesket enten er f.eks. et aggressiv(biologisk) eller f.eks. instinktivt(psykologi).

Som tidligere nævnt²⁹ kan det synes at være imodstrid med Marx og idealistisk, at lægge grunden til fremmedgørelsesteorien ved at definere menneskets natur. Det har været og er især gennem begreber som "menneskets natur" at mange forestillinger og handlinger blindt legitimeres. Historisk skabte leveformer ophøjes som naturlige og nødvendige. Forestillingen om den "menneskelige natur" har tjent mange interesser.

Fortalerne for laissez-faire kapitalisme taler om at mennesker fundamentalt ikke gider at arbejde, hvis de ikke tvinges til det.

Således er begrebet om den menneskelige natur sjældent deskriptiv, men nærmere normativ med en klar ideologisk funktion³⁰, hvor der et klart skel mellem et samfundstilfreds pessimistisk menneske begreb og på den ene side et samfundsrevolutionær optimistisk begreb på den anden.

Marx har ikke givet en klar eller systematisk fremstilling af menneskets natur, men både i *Parisermanuskripterne* og *Grundrisse* behandler han menneskenaturen. Marx viser 1) at menneskenaturen er dynamisk uden at ende i relativisme, 2) at menneskenaturen hverken er individuelt egoistisk eller primitivt kollektivistisk, 3) at menneskenaturen skal forstås igennem potentialitet og aktualitet og 4) under hvilke betingelser menneskekst potentialitet lider skade. Marx menneskeopfattelse kan kort formuleres ved at sige at menneske har en række evner som skal realisere for at leve sundt.

Marx skriver i *Kapitalen* at vi først må se på menneskets natur generelt og derefter på den modificerede menneskenatur i hver historisk periode. På den måde fastholder han et dynamisk naturgreb uden at det ender i relativisme. Der er dels nogle universielle karakteristika og nogle epoke afhængige karakteristika.³¹ Formuleringen "epokeafhængige karakteristika ved den menneskelige natur", kan synes modsigende, fordi begrebet om den menneskelige natur normalt netop kendetegnes ved en universielle karakteristika. Men Marx mener at igennem historiens løb kan vi tilegne os evner og således udvikle vores natur. Det vi sige at mennesket er kendetegnet ved at kunne udvikle sin natur ikke blot som individ, men som art.

Marx forståelse af menneskets natur er en slags enhed af naturalisme³² og humanisme, hvor han overskrider dikotomien mellem egoistisk individualisme og primitiv kollektivism. Mennesket er både en unique person og samtidigt et socialt væsen, Marx skriver:

*"Dies rührt daher, dass der Mensch von Natur, wenn nicht, wie Aristoteles meint, ein politisches, jedenfalls ein gesellschaftliches Tier ist"*³³

Mennesket lever sammen ikke fordi det blot finder en umiddelbar glæde ved samværet, men fordi at realiseringen af de forskellige evner og behov kun kan lade sig gøre i fællesskab. Selv de mennesker som vælger at leve alene bærer eks. sproget med sig som fundamentalt er socialt. Dette sociale karakteristika ved mennesket er en del af menneskets natur.

Marx mener at mennesket grundlæggende besidder visse evner (Marx kalder et sådant karakteristika for Kraft) og behov (Bedürfnisse) og ud fra disse to begreber udfolder han en række betragtninger over menneskets natur. Kraft skal forstås som evner, kapacitet men kraft betyder også potentialitet - mulighed i ændrede forhold. Behov er grundlæggende det mennesket begærer i sin umiddelbare nærhed og behov hænger nøje sammen med kraft. Enhver af menneskets evner hænger sammen med et bestemt behovs realisering, behovet er kraftens fremtrædelses form og det kraften skal dække. Han skelner imellem menneskets naturlige evner og behov og menneskeartens evner og behov. De naturlige evner og behov deler vi med resten af de levende entiteter, artens evner og behov deler vi med vores medmennesker. Marx laver distinktionen mellem naturlige og artslige evner eksplicit i hans kritik af Hegels tro på at menneskets essens er selvbevidsthed. Det sker sidst i *Økonomiske-filosofiske manuskripter* hvor kapitlet *Kritik der Hegelschen Dialektik und Philosophie überhaupt*³⁴ er placeret.³⁵

Det menneskene har tilfælles er evnen til at tilegne sig naturen mens de i samme bevægelse objektiverer dem selv i den. Mennesket udvikler sig når det ændrer naturen.

*"Der mensch ist im wörtlichsten Sinn ein (skrevet på græsk zoon politikon -sss), nicht nur ein geselliges Tier, sondern ein Tier, das nur in der Gesellschaft sich vereinzeln kann. Die produktion des vereinzelt Einzelnen ausserhalb der Gesellschaft - eine Rarität, die einem durch Zufall in die Wildnis verschlagen Zivilisierten wohl verkommen kann, der in sich dynamisch schon die Gesellschaftskräfte besitzt - ist ein ebensolches Unding als Sprachentwicklung ohne zusammen lebende und zusammen sprechende Individuen."*³⁶

For Marx er mennesket et arbejdende eller skabende væsen.

I det antikke Grækenland betragtede aristokratiet ikke deres intellektuelle og politiske virksomhed som arbejde. Arbejde var noget uværdigt og at arbejde var tegn på ufrihed. Platons (428/427-348/347 f.kr.) hets mod sofistene var bl.a. baseret på at de tog penge for at formidle sandhed, hvilket vil sige at de nedværdigede (arbejdede) sig for sandheden.

I f.eks. de gamle eskimosamfund talte man heller ikke om at gå på arbejde. Men når Marx taler om arbejde taler han om det skabende frie arbejde (det arbejde der ikke er fremmedgjort eller fremmedgørende)

Grundlæggende er mennesket et arbejdende væsen. Arbejdet er en evig naturbetingelse for menneskets eksistens. Marx skriver:

"Der Arbeitsprozess, wie wir ihn in seinen einfachen und abstrakten Momenten dargestellt haben, ist zweckmässige Tätigkeit zur Herstellung von Gebrauchswerten, Aneignung des Natürlichen für menschliche Bedürfnisse, allgemeine Bedingung des Stoffwechsels zwischen Mensch und Natur, ewige Naturbedingung des menschlichen Lebens und daher unabhängig von jeder Form dieses Lebens, vielmehr allen seinen Gesellschaftsformen gleich gemeinsam"³⁷

En forståelse af en essentiel frihed, må være fundmentet bag Marx filosofi. Selvom man kunne hævde³⁹ at den begrebslige udvikling af frihedsbegrebet er knyttet til den samfunds/produktionsmæssige udvikling, forudsætter en sådan opfattelse at frihed i en eller anden grad altid har eksisteret. Marx mener at mennesket adskiller sig fra andre dyr ved at det forholder sig til sig selv som et universielt væsen. Det kommer til udtryk i at det kan gøre alle ting til sin genstand for arbejde. Til forskel fra dyret forholder mennesket sig til naturen med en vilje eller bevidsthed. Mennesket producere ikke blot til sin umiddelbare selvopretholdelse, men også når det er befriet for fysiske behov. Menneskets første og fremmeste væsentræk er altså at det bevidst og aktivt be-lønarbejder verden. Fremmedgørelsen skal forstås som fremmedgørelse fra de historisk skabte menneskelige muligheder. Fremmedgørelsen er en manglende realisering af de muligheder for frihed vi selv har skabt.

Fremmedgørelse og frihed

Marx beskriver modsætningerne i det kapitalistiske system bla. skriver han:

"Die Entfremdung des Arbeiters in seinem Gegenstand drückt sich nach nationalökonomischen Gesetzen so aus, dass, je mehr der Arbeiter produziert, er um so weniger zu konsumieren hat, dass, je mehr Werte er schafft, er um so wertloser, um so missförmiger der Arbeiter, dass, je zivilisierter sein Gegenstand, um so barbarischer der Arbeiter, dass, um so mächtiger die Arbeit, um so ohnmächtiger der Arbeiter wird, dass, je geistreicher die Arbeit, um so mehr geistloser und Naturknecht der Arbeiter wird"⁴¹

Fremmedgørelse skal forstås i relation til dets negation frihed eller frigørelse. Men fremmedgørelsen er ikke en endelig situation. Fremmedgørelsen er en "fejltagelse" som ikke skulle have fundet sted - som Marx udtrykker det. Marx taler om at både individet og individets livsførsel kan være fremmedgjort. I classesamfundet er alle klasser fremmedgjorte fordi de alle lever efter uhumane regler og forhold.

Lønarbejdet er abstraheret væk fra den sociale helhed, skriver Marx. Det fremmedgjorte menneske er en abstraktion eller et hul i luften som Marx udtrykker det.

Helheden er blevet brækket op i flere stykker og menneskene kan ikke se eller forstå helheden eller forbindelserne mellem delene. Det gælder både for fremmedgørelsen af mennesket, dets aktiviteter, dets produktor og dets ideer.

Det skjuler den politiske økonomi, mener Marx⁴². Israel udtrykker det på denne måde:

*"The process of production can be viewed as a game in which workers are transformed into objects leading to lack of knowledge concerning their own conditions and splitting up the workers' collective with atomization and individualization as a result"*⁴³

Marx gennemgår de fire led i fremmedgørelsen således:

mennesket i forhold til dets produkter, mennesket i forhold til dets aktivitet, mennesket i forhold til menneskearten og mennesket iforhold til mennesket. Jeg gennemgår den anderledes, men det skal altså bemærkes at der er en forskel på min fremstilling og Marx argumentations rækkefølge.

a. menneskets fremmedgørelse iforhold til dets produktive aktivitet

*"Der Arbeiter wird um so ärmer, je mehr Reichtum er produziert, je mehr seine Produktion an Macht und Umfang zunimmt. Der Arbeiter wird eine um so wohlfeilere Ware, je mehr Waren er schafft. Mit der Verwertung der Sachwelt nimmt die Entwertung der Menschenwelt in direktem Verhältnis zu. Die arbeit produziert nicht nur Waren; sie produciert sich selbst und der Arbeiter als eine Ware, und zwar in dem Verhältnis, in welchen sie überhaupt Waren produziert."*⁴⁵

Menneskets evner falder ifølge Marx i to kategorier: naturlige og artslige. Mennesket føler behov for det der er nødvendigt til at realisere dets evner. Det er naturens objekter, herunder andre mennesker, som er det stof som skal opfylde behovet. Det er en slags stofskifte, hvor naturen bliver en del af mennesket og mennesket bliver en del af naturen. Dette stofskifte har 3 relationer til menneskets evner: 1. det er i dette stofskifte at alle evnerne kan bruges sammen, 2. det skaber nye muligheder for opfyldelse af behov ved transformeringen af naturen og ændring af naturens begrænsninger og 3. det er igennem dette stofskifte at vores eget potentiale og evner udvikles.

Men arbejdet i den kapitalistiske produktion bekræfter ikke menneskets essens da det ikke anvender alle menneskets evner, siger Marx. Det er kun få eller enkelte evner lønlønarbejdereden anvender.

Lønlønarbejderen lønarbejder, som Marx siger, kun fordi det er nødvendigt, fordi det er tvangsarbejde. Lønarbejdet udføres ikke for at tilfredsstille lønarbejderens behov men er kun et middel til at tilfredsstille behov. Lønarbejderen bliver fx frarøvet sin spontanitet⁴⁶.

Marx:

"Es kömmt daher zu dem Resultat, dass der mensch(der Arbeiter) nur mehr in seinen tierischen Funktionen, Essen, Trinken und Zeugen, höchstens noch Wohnung, Schmuck etc., sich als freitätig fühlt und in seinen menschlichen Funktionen nur mehr als Tier. Das Tierische wird das Menschliche und das Menschliche das Tierische."⁴⁷

Fundamentalt er arbejde den proces, hvor mennesker skaffer sig midler til at dække og udvikle deres elementære behov. Mad, tøj, boliger og kontakt med andre mennesker. Marx har ret i at når fuglene ustandseligt samler orm til deres unger, kalder vi det ikke arbejde. Selvom vi selvfølgelig ikke mener at svalerne gør det for sjov skyld. Grunden til forvirringen mellem de to størrelser skal findes i at vi i vores samfund har løsnet forbindelsen mellem aktivitet og behov. Hvis arbejde er rettet direkte mod behov, så gemmer "arbejdet" sig bag behovet og bliver usynligt. Men lønarbejdet og specialiseringen har skåret denne forbindelse over. I de fleste primitive samfund har man ikke kendt til arbejde i Marx forståelse af begrebet (lønarbejde). Grøndlænderen i fangersamfundet skulle f.eks. på jagt, ikke på arbejde.

b. Menneskets forhold til dets produkter

Den fremmegjorte aktivitet på den ene side og det fremmedgjorte produkt på den anden er to forskellige aspekter:. Marx skriver:

"Dies Faktum drückt weiter nicht aus als: Der Gegenstand, den die Arbeit produziert, ihr Produkt, tritt ihr als ein fremdes Wesen, als eine von dem Produzenten unabhängige Macht gegenüber. Das Produkt der Arbeit ist die Arbeit, die sich in einem Gegenstand fixiert, sachlich gemacht hat, es ist die Vergegenständlichung der Arbeit. Die Verwirklichung der Arbeit ist ihre Vergegenständlichung. Diese Verwirklichung der Arbeit erscheint in dem nationalökonomischen Zustand als Entwirklichung des Arbeiters, die Vergegenständlichung als Verlust und Knechtschaft des Gegenstandes, die Aneignung als Entfremdung, als Entäusserung"⁴⁸

Menneskets produktive aktivitet bliver objektiveret i produkter i alle slage samfund, det særlige ved det kapitalistiske er at: 1. produktene eksistere uden for mennesket som noget fremmed og 2. at produktet står som en autonom magt⁴⁹. Produkterne er fremmede i den betydning at lønlønarbejderen ikke kan forbruge dem eller anvende dem i hans egen fremtidige produktion. Magtmæssigt er produkterne ikke hans egne, men heller identifikationsmæssigt opfatter lønarbejderen produkterne som sine produkter. Kun indirekte igennem sin løn (hvis han ikke er arbejdsløs) kan han erhverve en del af hans produkter.

Markedet der er dødt, bliver levende. Det træder frem som en organisme med egne blodårer og et eget livssystem.

Arbejdspladsen har idag en værdi i sig selv, uanset hvad der produceres.

c. fremmedgørelsen mellem mennesker

Denne form for fremmedgørelse er et forhold mellem lønlønarbejderen og kapitalisten og mellem lønlønarbejderen og lønlønarbejderen. Marx skriver:

*"Durch die entfremdete Arbeit erzeugt der Mensch also nicht nur verhältnis zu dem Gegenstand und dem Akt der Produktion als fremden und ihm feindlichen Mächten; er erzeugt auch des Verhältnis, in welchem andre Menchen zu seiner Produktion und seinem Produkt stehn, und das Verhältnis, in welchem er zu disen andern Menschen steht."*⁵⁰

Lønlønarbejderen vil også opfatte den anden lønlønarbejder som konkurrent, siger Marx. Jeg mener at arbejdsløsheden skaber åbenbare problemer for de arbejdsløse. Men et lige så stort problem er frygten for arbejdsløshed hos de arbejdende. Dem der har arbejde er angste for at miste deres arbejde og dem der ikke har arbejde er angste for ikke at få noget.

d. menneskets relation til sin art

Denne form for fremmedgørelse adskiller sig fra de tre andre fremmedgørelsesformer: aktivitets, produkt og mellemmenneskelig fremmedgørelse, ved at det forrykker selve menneskets essens. Marx mener at mennesket, imodsætning til dyret, kan bevidstgøre sig om sin aktivitet. Mennesket har et bevidst aktivitetsliv som Marx udtrykker det⁵¹. Det er dette bevidste liv der adskille mennesket fra dyrene. Det er bevidst livsaktivitet der gør mennesket til menneske, det er menneskeartens⁵² essens eller vort artskaraktetika. Mennesket er bevidst om menneskearten og ikke kun om sig selv som individ(modsat dyrene). Dyrene producere selvfølgelig også anderkender Marx men, de producerer som han skriver:

*"es produziert nur unter der Herrschaft des unmittelbaren physischen Bedürfnisses"*⁵³

Mennesket kan producere for skønhed, det kan selv vælge sine produkter og er ikke i sin produktive aktivitet artsbundet til bestemte produkter. Arbejdet er derfor objektiveringen af menneskets artsliv. Det fremmedgjorte arbejde fjerner artslivet. Artslivet bliver blot et middel og ikke et mål. Arbejdet fremmedgør mennesket fra sin egen natur, fra hans egen krop og fra den ikke menneskelige natur. Marx skriver:

*"Die entfremdete Arbeit macht also: 3. das Gattungswesen des menschen, sowohl die Natur als sein geistiges Gattungsvermögen, zu einem ihm fremden Wesen, zum mittel seiner individuellen Existenz. Sie entfremdet dem menschen seinem eignen Leib, wie die Natur ausser ihm, wie sein geistiges Wesen, sein menschliches Wesen."*⁵⁴

Mennesket artsvæsen er den frie produktive aktivitet. Aktiviteten har primært sit mål i sig selv og ikke i behovstilfredsstillelse, men gennem arbejdets fremmedgørelse, fremmedgøres mennesket fra sit eget væsen.

Privat ejendomsret og arbejdsdeling

Privatejendommen⁵⁵ er det nødvendige produkt af det fremmedgjorte arbejde⁵⁶, det er realiseringen af det fremmedgjorte arbejde, men samtidigt er privatejendommen forudsætningen for det fremmedgjorte arbejde. Privatejendommen og fremmedgørelsen betinger gensidigt hinanden.

Privatejendommen er den materielle sum af det fremmedgjorte arbejde. Privatejendommen er de objekter der produceres via det fremmedgjorte arbejde. Derfor er alle produkter i den kapitalistiske produktion privatejendom. Ollman opsummerer Marx opfattelse af privatejendom:

*"It is the attitude that one has the right to use and abuse the conditions of existence over which one has effective control, which entails the right to deny their use to others, no matter how much they may want and need them."*⁵⁷

Privatejendomsretten var på Marx tid karakteriseret ved at ejeren kontrollerede eller bestemte over produktionen. Dette sammenholdt med erfaringerne med nationalisering i flere dele af verden, gør Marx teori problematisk. I de moderne industrisamfund er ejerskabet ikke altid karakteriseret ved kontrol over produktionen. Israel beskriver i hans artikel hvorledes f.eks. den svenske bilfabrik Volvo, som et aktieselskab er fordelt på mange hænder og at den største aktiepostej er en af statens pensionsfonde der repræsenteres af en lønlønarbejder ansat på Volvo. Israel skriver at:

*"Private ownership as such are not sufficient conditions for functioning of capitalism and hence for the creation of alienation and reification. In fact, the abolition of private ownership does not prevent alienation and reification"*⁵⁸

*"Hence the problem of reification, i.e., human beings' transformation into powerless objects and treated as such, is then, according to my opinion, the way alienation manifests itself in our epoch and in the social systems which have developed in the West as well as in the East. Furthermore, reification is the central problem in the societies of "real existing socialism"*⁵⁹

Normalt i marxistisk teori⁶⁰ har den private ejendomsret og markedsbetingelserne været fremhævet som værende af determinerende betydning for fremmedgørelsen. Israel mener at vægten skal lægges på magtdelingen i samfundet og at ejendomsforholdene og markedsrelationerne kun er vigtige når de er relaterede til distributionen af magt. Nationalisering af produktionen fører således ikke til mindre fremmedgørelse, hvis ikke konsekvensen er demokratisering. Ligeledes er det ikke frigørende at afløse det kapitalistiske markeds kaotiske og irrationelle bytteværdivirkemåde med en planøkonomisk oligarkisk "behovs tyrannisk" brugsværdi, idet fortolkningen af brugsværdi stadig bestemmes og kontrolleres af producent og ikke konsument. Båndet mellem behov og tilfredsstillelse er stadig brudt.

Den private ejendomsret er nært knyttet til arbejdsdelingen. Han talte om disse begreber som nærmest identiske i visse henseender. Arbejdsdelingen⁶¹ er en forudsætning for at der kan forfindes varer i det kapitalistisk dominerede samfund. Men arbejdsdeling kan også finde sted uden at produkterne bliver til varer f.ex. giver Marx som eksempel⁶² gamle indiske landsbyfælleskaber.

Arbejdsdelingen gør at mennesket kun udfører et slags arbejde og baserer sit liv på at andre mennesker skaber de resterende betingelser for ens egen eksistens. Arbejdsdelingen og privatejendommen er identiske udtryk i den forstand at de bekræfter fremmedgørelsen og de er karakteristika på den samme helhed, hvor de betinger hinanden og resulterer i hinanden. Marx siger at arbejdsdelingen historisk har fundet sted i den blotte kønsforskel, hvor kvinden f.eks. skulle føde børn og derfor måtte arbejdet fordeles på anden måde

Der er forskel på social stratifikation og klasse. Katagorien social stratifikation, hvor arbejdsdelingen er den mest universielle form, findes i såvel i det førkapitalistiske, kapitalistiske og det kommunistiske samfund. Her over står klassen som kun er et karakteristika ved det kapitalistiske samfund. I f.eks. det førkapitalistiske feudal samfund, var der tale om arbejdsdeling og inddeling af mennesker i forskellige grupper(ex. bønder og godsejere), men ikke egentlige klasser. Levine skriver:

*"Marx recognized the differences between class and group. Class was a particular form of social grouping under capitalism in which labor was exchanged for wages. Groups, on the other hand, were social forms which were not defined by the exchange of wages."*⁶³

Godsejeren og bonden havde et personligt forhold. Bonden skulle arbejde på godsejerens jord et bestemt stykke tid, men der var ikke tale om en pengeudveksling. I klasse forholdet fjernes alle personlige karakteristika og kapitalist-lønlønarbejder forholdet var et pengespørgsmål. Kapitalisten ejer "kun" lønlønarbejderens arbejdskraft, modsat en slave der er helt i ejerens vold.

Fetichisme og vareanalyse

I sine sene år er Marx nået frem til de mest generelle relationer inden for det kapitalistisk dominerede samfund: kapitalen som relation mellem køber og sælger af varen arbejdskraft, pengene som relation mellem køber af sælgere af varer og varen som relation mellem producent og produkt. Dertil kommer han, ved at arbejde ud fra sekvensen vare-penge-kapital. Hvor varen er den mest abstrakte⁶⁴ og kapitalen den mest konkrete størrelse.

Her starter han med varen som er den mest abstrakte og samtidigt den mest enkle størrelse i vare-penge-kapital frekvensen. Den er historisk kendetegnende ved tidligere samfund, ikke kun det kapitalistiske. Men det er i det kapitalistiske at forholdet mellem mennesker antager en stivnet form som forholdet mellem vare, penge og kapital.

Varen er et produkt som mennesket producerer for at afsætte det på et marked. Markedet kan være de primitive landbrugssamfunds små markeder, middelalderens årlige markeder og industrisamfundets verdensmarked. Producerer vi til os selv, taler vi om produkter og de er ikke varer. Middelalderbonden avlede skattekorn til feudaltheren og tiendekorn til præsten uden at dette korn blev til varer⁶⁵. Det er først i et samfund med arbejdsdeling, at vi producerer produkter der ikke er til os selv. Alt arbejde er på den ene side forbrug af menneskelig arbejdskraft i fysiologisk forstand, og i denne egenskab af ensartet menneskeligt eller abstrakt menneskeligt arbejde udgør dette forbrug af arbejdskraften vareværdien. Alt arbejde er på den anden side forbrug af menneskelig arbejdskraft i særlig formålsbestemt form, og i denne egenskab af konkret nyttigt arbejde producerer det brugsværdier⁶⁶. Varesfæren er den sfære hvor varene udveksles. Forbrugssfæren er den sfære hvori varene forbruges. Varen(komfur) opstår fra eks. Peters hænder hvor den ingen brugsværdi har (fordi han i forvejen har et komfur). Varen(komfureret) kommer ind i varesfæren. Bliver handlet. Varen(komfurret) holder op med at være vare og bliver til en brugsværdi og er ude af varesfæren og inde i forbrugssfæren⁶⁷. I en produktion til sig selv eller i primitive selvforsynende samfund er produkterne umiddelbart brugsværdier og har ingen økonomisk værdi. Dette samfunds arbejdsdeling vil være lille og baseret på det Marx kalder "naturgroet". "Naturgroet" vil f.eks. sige at dem der producerer korn er dem som bor ved den fede jord og dem der lønlønarbejder i skoven bor i/ved skovområderne. Når et produkt ikke blot skal produceres for at konsumeres umiddelbart, sker der en række opsplittings. Interessen i at producere er ikke længere rettet mod det produkt der fremstilles, dette produkt er jo blot et middel til at få et andet produkt. Værdiopfattelsen ændrer karakter fra brugsværdi til bytteværdi. Samtidigt sker der en adskillelse i specialiseringen hvor producenterne kun mødes på markedet for at udveksle varer.

Vareudvekslingen kan finde sted ved at to producenter bytter deres produkter eller ved at flere producenter bytter i verekæder. Men denne simple værdiform og udfoldede værdiform, som Marx kalder den, vil bryde sammen pga. ustabilitet og istedet afløses af et stabilt system hvor en vare privilegeres som ækvivalent for alle varer. En vares værdi bestemmes af det samfundsnødvendige arbejde⁶⁸ der er nedlagt i varen, siger Marx. Værdien udtrykkes i penge. Penge,

ækvivalentvaren, er i sig selv en vare, men bliver, som kapitalen udvikler sig, mere og mere abstrakt.

Vareudvekslingen forgår ikke længere i samfundets periferi, men er trængt ind i samfundets kerne. Det tog lang tid for det primitive samfund at blive til pengesamfund og konsekvenserne af pengesamfundet er 1. en forvandling af arbejde til lønarbejde og 2. at det er muligt at ophobe social værdi og 3. behovet for penge bliver abstrakt dvs. der opstår et socialt behov uden naturlige grænser.

Det mest konkrete og komplicerede er kapitalen. Vareomsætningen er nødvendig i et arbejdsdelt samfund. For Marx er varene kendetegnet ved en brugsværdi⁶⁹ og en bytteværdi⁷⁰ og i et kapitalistisk samfund er det alene bytteværdien der er interessant. Hansen sælger en vare v der ikke har brugsværdi for ham. Det gør han for at købe en anden var v som har brugsværdi for ham. Denne formel ser således ud (p står for penge):

$$v - p - v$$

Kapitalens form er den omvendte. Her køber man en vare for at sælge den igen. Man er ikke interesseret i brugsværdien, men kun i bytteværdien. Formlen ser således ud:

$$p - v - p$$

Men grunden til at man overhovedet deltager i denne er fordi man vil forøge værdien - skabe sig rigdom. Men hvis man blot køber en stak bøger til 2000 dkr for derefter at sælge dem igen er man inge steder kommet - det er et nulspil. "p-v-p" relationen giver kun mening hvis det andet p er større end det første p . Derfor må formlen være:

$$p - v - p'$$

Således at p' udtrykker $p +$ en tilvækst. Pengene bliver et mål i sig selv. Penge avler flere penge, der avler mere værdi. Men cirkulationen i sig selv kan ikke skabe værdi eller denne værditilvækst. Men hvordan kan der så opstå flere værdier, hvis blot en taber og en anden vinder, i salget/købet.

Her peger Marx på arbejdskraften. Den bliver købt som en vare, men har en egenskab som andre varer ikke har, nemlig at den kan skabe værdi. Dens brugsværdi er at den kan skabe ekstra værdi. Denne værdi som lønlønarbejderen skaber udover hans løn og slid på maskinerne er kapitalistens profit - hans merværdi. Det er her den ekstra tilvækst i den almene formel for kapitalen $p-v-p'$, opstår. Lønnen som lønlønarbejderen skal have er mindst den løn hvormed lønlønarbejderen kan reproducere sig selv⁷¹.

I landbrugssamfundet var der ikke en determineret sammenhæng mellem samfundets produktion og anvendelsen af merværdiproduktet. Det er først med den kapitalistiske produktionsform at merværdiproduktet hænger nødvendigt sammen med produktionen.

Marx argumentere på flere måder for at et træk ved kapitalen er at den skal akkumulere for at for at kunne gøre sig gældende som kapital. Ex. i konkurrencen mod andre kapitaler er dette vigtigt. Det vil jeg ikke komme videre

ind på, men blot konstatere at denne akkumulation betyder to ting for vores samfund: 1. at mængden af kapital vokser men også, 2. at produktionen antager en større form, - bliver mere mekaniseret og teknologiseret for at kunne "rationalisere" sig frem i konkurrencen.

Marx mener at det er inden for den materielle produktionssfære at man skal finde nøglen til enhver anden produktion(ex. den litterære, politiske, reproduktionsmæssige) i samfundet. Produktionens egenudvikling indvirker på alle samfundets sfærer og tvinger dem til at følge trop eller at forholde sig vitalt til denne udvikling⁷². Jura og politik afspejler og stabiliserer de aktuelle produktions- og beherskelsesforhold uden at ændre dem. Sprog, religion og litteratur er i stor grad betinget af produktionens organisering. De tankeformer der gør sig gældende i andre sfærer en produktionssfæren er stærkt afhængige af denne. De fleste mennesker er indfanget i disse tankeformer og producerer dem igen. Selvom vi kan nyde andre samfunds kunstformer, dvs. ikke kapitalistiske samfund, kan vi dog kun gøre dette som en længsel tilbage eller mod noget uopnåeligt. Marx skriver:

*"Wo bleibt Vulkan[græsk gud for smedehåndværket-sss] gegen Roberts et Co., Jupiter [bla. gud for vejret -sss] gegen den Blitzableiter und Hermes[gud for handel -sss] gegen den Crédit mobilier ?"*⁷³

*"Was wird aus der Fama[rygtets gudinde -sss] neben Printinghouse square[den plads i london hvor The Times trykkes -sss]?"*⁷⁴

*"Von einer andren Seite: ist Achilles möglich mit pulver und Blei? Oder überhaupt die Iliade mit der Druckerpresse, und gar Druckmaschine?"*⁷⁵

Det forhold at menneskelige relationer bliver til økonomiske funktioner kalder Marx for fetichisme. "fetich" (lat. fac'titius) betyder kunstig. Han anvender et begreb fra den religiøse verden. Hos primitive folk er en fetisch en genstand som tillægges overnaturlige kræfter og dyrkes, det er en ting der vises overdreven ærefrygt. Mennesket skæbne bliver i den kapitalistiske produktion, underkastet forskellige fremmedgørende relationer. Menneskets produkter får deres eget liv. Produkterne får deres egne indbyrdes relationer og de får tildelt magt til at dominere over menneskenes liv. Varen styrer af egen kraft sin producent. Markedet er ikke længere noget menneskeskabt, men er naturligt og betinger på en kynisk måde menneskenes liv. Visse ting(fysiske objekter) får tillagt bestemte karakteristika. Men det glemmes at disse karakteristika fås igennem den fremherskende sociale orden, og derfor opfattes forskellige karakteristika som naturlige.

Men Marx analogi til religionen iforhold til begrebet fetichisme er ikke helt eksakt, fordi i forhold til det religiøse er der tale om indbildte karakteristika, hvorimod der i forhold til den kapitalistiske fetichisme er tale om reelle forhold.

Mystifikationen består i at man tror at det er naturlige forhold og ikke ser at de er sociale.

Litteratur

Bottomore, Tom (red.)

1991: *A dictionary of marxist thought*, second edition, Blackwell, 1991

Fromm, Erich

1961: *Marx concept of man*, Rederick Unger Publishing co., New York, 1961

Gramsci, Antonio

1929-35: *Selections from the Prison Notebooks*, London, 1971, Lawrence & Wishart

Hegel, G. W. F.

1807: *The Phenomenology of Mind*, London og New York, Allen & Unwin, 1946

1812-16: *Science of Logic*, Macmillan

Hobbes, Thomas

1651: *Leviathan*, London, Andrew Crooke

Israel, Joachim

1986: *De-alienation under capitalism - alienation under socialism?*, Praxis International vol. 9 86/87 pp.148-158

Kangrgra, Milan

1967 *Das Problem der Entfremdung in Marx' Werk*

Levine, Norman

1988: *Towards the repotentialization of a marxist theory of politics*, Praxis International vol. 8:2 juli 1988 pp.237-249

Lübcke, Poul (red.)

1983: *Politikkens Filosofi Leksikon*, Politikens forlag.

Marcuse, Herbert

1968: *Reason and Revolution - Hegel and the rise of social theory*, først udgivet 1968, Routledge & Kegan Paul ltd, 2.nd Edition with supplementary Chapter 1968.

Markovic, Mihailo

1986: *Self-governing political system and de-alienation in Yugoslavia(1950-1965)*, Praxis International vol. 9 86/87 pp.159-174

Marx, Karl

1844: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, Verlag Philipp Reclam, Leipzig, 1970.

1857-8: *Grundrisse der kritik der politischen Ökonomie*, Berlin, Dietz Verlag 1953.

1867: *Das Kapital - Kritik der politischen Ökonomie*, Erster Band, MEW 23, Dietz Verlag, Berlin, 1993.

1874-5: *Conspectus of Bakunin's book statism and Anarchy*, udgivet første gang i Werke vol. 18. 1962

Meszaros, Istvan

1970: *Marx theory of Aliennation*, Merlin Press, London, 1970.

Ollman, Bertell

1971: *Alienation - Marx's concept of man in Capitalist Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971

Schacht, Richard

1988: *Marxism, Normative Theory, and Alienation*, pp. 565-580, *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Nelson, 1988

Schmidt, Richard

1988: *Alienation and autonomy*, *Praxis International* vol. 8:2 1988 pp.222-236

OPGIVET LITTERATUR

VÆRKER

"Grundrisse der kritik der politischen Ökonomie", Karl Marx, 1953, (udarb. 1857-58), Berlin, Dietz Verlag

"Ökonomisch-philosophische Manuskripte", Karl Marx, 1978, Dietz Verlag, (udarb. 1844)

"Reason and Revolution - Hegel and the rise of social theory", H. Marcuse, 1968 (1941)

"Alienation - Marx's concept of man in Capitalist Society", Bertell Ollman, Cambridge, 1971

"Marx concept of man", Erich Fromm, 1961

"Marx theory of Aliennation", 1970, Istvan Meszaros. "Democracy and education", John Dewey, 1916, The Free Press, New York

ARTIKLER

"Der Fetischcharakter der Ware und sein Geheimnis", Karl Marx, Das Kapital, pp.85-99, MEW 23

"De-alienation under capitalism - alienation under socialism?", Joachim Israel, Praxis International vol. 9 86/87 pp.148-158

"Self-governing political system and de-alienation in Yugoslavia(1950-1965)", Mihailo Markovic, Praxis International vol. 9 86/87 pp.159-174

"Alienation and autonomy", Richard Schmidt, Praxis International vol. 8:2 1988 pp.222-236

"Towards the repotentialization of a marxist theory of politics", Norman Levine, Praxis International vol. 8:2 juli 1988 pp.237-249

"Marxism, Normative Theory, and Alienation", Richard Schacht, pp. 565-580, Marxism and the Interpretation of Culture, ed. Nelson, 1988

1Lübcke 1983 p.141

2Idehistorisk betragtet er det først efter 2 verdenskrig at fremmedgørelsesdiskussionen får et stort gennembrud. Gennembruddet skyldes bla. at de af Marx skrifter der giver et større indblik i hans forståelse af fremmedgørelse først udkommer i 1932 Økonomiske og filosofiske manuskripter og 1939 Grundrisse og de blev først trykt i 1953 sådan at en bredere offentlighed fik tilgang til bøgerne.

3Hegel 1807

4Det tilhørende appendiks giver et mindre indblik i Marx liv.

5Jeg anvender begrebet lønlønarbejder på to måder: 1. en lønlønarbejder er et menneske der producerer og 2. en lønlønarbejder er en lønlønlønarbejder. I første betydning har mennesket altid været lønlønarbejder, men i den anden betydning, som er den jeg(og Marx) anvender hyppigst, er lønlønarbejderen en lønlønlønarbejder og som sådan er den først fremkommet med kapitalismens gennembrud i vores kultur. Lønlønarbejder forstået i den første betydning bliver næsten ikke anvendt idag. Det arbejde der laves uden for den kapitalistiske produktion benævnes istedet med begreber som fritid, sport, familie osv.

6Med begrebet "kapitalistisk domineret samfund" forstår jeg mit eget danske samfund. Økonomien er en blandingsøkonomi, hvor der produceres både kapitalistisk og ikke-kapitalistisk. Men det er den kapitalistiske produktion som tillægges den største værdi, og dermed også denne form for produktion der dominerer og normsætter samfundets samlede produktion.

7Levine 1988 p.240

- 8Marx 1844 p.163
- 9Levine 1988 p.244
- 10Marx 1874-5
- 11Bla. Meszaros 1970
- 12Althusser siger bla. at det menneskelige subjekt blot er bærer af ubevidste strukturer.
- 13Et andet stridspunkt har været om fremmedgørelsen er en selv-fremmedgørelse. At tale om selvfremmedgørelsen kunne implicere en fikseret og uhistorisk tilgang til spørgsmålet om menneskets natur. Nogle marxister hævder at hvis mennesket selv-fremmedgør sig, så gøres det iforhold til menneskets natur, men denne natur behøver ikke at være fastlagt og statisk, det er en uhistorisk tilgang og frigørelsen skal ses som en konstant fornyelse og udvikling af mennesket(ex. Milan Kangrgra "Das Problem der Entfremdung in Marx' Werk", 1967). Et tredje stridspunkt blandt marxtolkningerne er hvorvidt, at det er enkeltpersoner eller samfund(ex. Fromm) der er fremmedgjorte. Kontroverserne mellem de forskellige Marxtolkninger behandles, hvis de behandles, ved selve temaerne og får ikke et selvstændigt kapitel grundet den ringe mulighed for et sådant projekts gennemførelse i en emneopgave. Men opgaven tager selvfølgelig standpunkt i de forskellige spørgsmål - eksplisit eller implicit.
- 14Meszaros giver eksempler fra de vigtigste af Marx bøger. Meszaros 1970 pp.222-226.
- 15Bottomore 1991 p.11. Det er den bedste definition jeg har fundet af Marx fremmedgørelse og den stemmer overens med kapitlet Die Entfremdete Arbeit pp.149-167 i parisermanuskripterne. Marx har en anden argumentorisk rækkefølge, end opslagsværkets fremstillings rækkefølge.
- 16Marx 1844. Først udgivet i 1932. Kaldes også Parisermanuskripterne - jeg anvender begge navne.
- 17Marx 1857-8. Først udgivet i 1939.
- 18Bottomore 1991 p.13
- 19Marx 1867
- 20Hegel 1807
- 21Lübcke 1983 pp.171-172
- 22Marcuse 1968 p.113
- 23Hegel 1812-1816
- 24Marcuse 1968 p.152
- 25Hegel 1821
- 26Marx 1867. Hele Kapitalens første bind er fyldt med eksempler. Skrevet i en nøgtern og opregnende stil, men med en klar social indignation.
- 27Hobbes 1651
- 28latin for ubeskrevet tavle. Begrebet lanceret af John Locke (1632-1704) i den betydning at bevidstheden, før den modtager indtryk, er tom som en ubeskrevet tavle, og at der ikke findes medfødte ideer, som kan præge vore erfaringer. Begrebet er blevet brugt af mange psykologer og sociologer til at videregive deres forestilling om menneskets natur.
- 29I en fodnote til indledningen om de forskellige stridspunkter i marxtolkningerne.
- 30Se min tidligere definition af ideologi.
- 31Marx 1867 kapitel 22

- 32 Naturalisme vil sige at mennesket er en del af naturen og ikke er skabt af et transcendent væsen. Mennesket er et produkt af en lang biologisk evolution, som på et bestemt tidspunkt når til det punkt som vi kalder menneskets historie, som er karakteriseret ved selvrefleksivitet.
- 33 Marx 1867 pp.345-346
- 34 Marx 1844 pp.227-255
- 35 Man læser således hele bogen igennem med en svag forståelse for hvad han mener, og får så til slut en præcisering.
- 36 Marx 1857-8 p.6
- 37 Marx 1867 p.198
- 38 Ollmann 1971 p.118
- 39 Engels hævder at det er umuligt at tale om frihed mens klasser og stater eksisterer.
- 40 Marx 1844 p.151
- 41 Marx 1844 p.153-154
- 42 Marx 1844 p.154
- 43 Israel 1986-7 p.149
- 44 Marx 1844 p.154
- 45 Marx 1844 p.151
- 46 Marx 1844 p.155
- 47 Marx 1844 p.155
- 48 Marx 1844 p.151-152
- 49 Marx 1844 p.152
- 50 Marx 1844 pp.161-162
- 51 Marx 1844 p.157
- 52 Marx anvender ordet Gattungswesen som han har hentet fra Feuerbach's "Das wesen des Christentums", hvor Feuerbach brugte distinktion til at skelne mellem bevidsthed hos dyr og mennesker.
- 53 Marx 1844 p.158
- 54 Marx 1844 p.159
- 55 Marx skelner mellem privatejendom og personlig eller individuel ejendom. En "aufhebung" af privatejendommen betyder således ikke at man mister sin personlige kontrol over cykel, bil, hus, lejlighed osv., men af produktionsapparatet bliver fælleseje eller fælles kontrolleret.
- 56 Marx 1844 p.162
- 57 Ollman 1971 p.162
- 58 Israel 1986-7 p.153
- 59 Israel 1986-7 p.152
- 60 Israel 1986-7 p.156
- 61 Marx 1867 p.56
- 62 Marx 1867 p.26
- 63 Levine 1988 p.240
- 64 Marx operer med begrebspåret abstrakt/konkret på følgende måde. Fremtrædelsesformerne er det konkret mens væsenet som den indre natur er det abstrakte. Forskningen er derfor en vej fra det konkret til det abstrakte. Det abstrakte og konkrete er lige reelt. Det abstrakte er akstrakt i kraft af at det er enkelt, dvs. indeholder få bestemmelser. Det konkret er kompliceret, dvs. at det indeholder mange bestemmelser.
- 65 Marx 1867 p.55

66Marx 1867 p.61

67Marx 1867 p.118-119

68Samfundsmæssignødvendig-arbejdstid er den arbejdstid, der kræves for at fremstille en brugsværdi under de foreliggende normale samfundsmæssige produktionsbetingelser og med samfundets gennemsnitsgrad af dygtighed og intensitet i arbejdet. Marx 1867 p.133.

69Brugsværdi er en tings nyttighed. Det giver kun mening at tale om brugsværdi i forbindelse med ibrug eller konsumtion. Brugsværdien er materiel og udgør det stoflige indhold i bytteværdien. Brugsværdi kan forekomme igennem arbejde med tingene, men kan også forekomme uden forarbejdelse. Brugsværdier (og værdier) der ikke skyldes arbejde er ex. luft og jomfruelig jord med et godt humuslag. Brugsværdien er uafhængig af samfundsformationen (ex: kapitalistisk - socialistisk) Marx 1867 p.129. Frakken er en brugsværdi, som tilfredsstiller et særligt behov

70Bytteværdi viser sig umiddelbart som det mængdeforhold, hvori brugsværdier af én art udveksles med brugsværdier af en anden art. Bytteværdi er varenes (tingenes?) bytteforhold. Ex bytteforholdet mellem æbler og tærte = 20 til 1. For tyve æbler kan man få en tærte. Som brugsværdier er varer først og fremmest af forskellig kvalitet. Som bytteværdier er varer kun forskellige af kvantitet. Udover det materielle fra brugsværdien indtræder der noget konventionelt i bytteværdien. Marx 1867 pp.129-130

71En absolut merværdi forøgelse opstår ved en forlængelse af arbejdsdagen. Relativ merværdi forøgelse opstår ved at prisen for de varer der skal bruges til at reproducere lønlønarbejderen nedsættes. Dvs. den samfundsnødvendige arbejdstid der skal til at producere de varer som lønlønarbejderens skal leve af mindskes. Dette kan gøres ved en forøget effektivitet i fremstillingen af disse varer, eller ved en billigørelse af de råstoffer som skal til for at fremstille disse varer. Historisk sker der det at arbejdstiden nedsættes ved lov. Så forsøger kapitalisten at intensivere arbejdet.

72En diskussion af Marx materialisme kan findes i Gramsci's *Selections from the Prison Notebooks* skrevet i 1929-35 og udgivet 1971.

73Marx 1857-8 p.30

74Marx 1857-8 pp.30-31

75Marx 1857-7 p.31